

Pagrindiniai valstybinės kalbos politikos bruožai ir tendencijos

Dalia Kėvalienė

*Kauno miesto savivaldybė
Valstybinės kalbos kontrolės tarnyba
Laisvės al. 94, 44521 Kaunas*

Alvydas Raipa

*Kauno technologijos universitetas
K. Donelaičio g. 20, 44239 Kaunas*

Straipsnyje analizuojamos valstybinės kalbos politikos formavimą sąlygojančios istoriškai susiklosčiusios lingvistinės situacijos, kurios gali lemti tam tikras su politikos įgyvendinimu susijusias problemas. Valstybinės kalbos politikos bruožai straipsnyje siejami su Europos ir pasaulinės globalios integracijos skatinamais procesais bei europinių institucijų skatinama nuostata, jog būtina išsaugoti kalbų įvairovę, kad kalbinis kultūrinis pliuralizmas daro įtaką bendrademokratinėms procesų plėtrai. Todėl straipsnio autorių nuomonė papildo daugiakalbėje Europoje paplitusias nuostatas ir tendencijas, kad būtina išsaugoti kalbų įvairovę, kad kiekvienos nacionalinės kalbos apsauga ir vystymas yra valstybinės politikos dalis.

Raktažodžiai: *valstybinė kalbos politika, kalbos politikos administravimas, valstybinės kalbos politikos formavimas, Europos integracija, globalizacija, kalbos politikos įgyvendinimas.*

Keywords: *state language policy, language policy administration, state language policy formulation, European integration, globalization, language policy implementation.*

Įvadas

Kalbos politikoje yra keletas konkuruojančių šios viešosios politikos kūrimo modelių. Teoretiškai analizuoja ir bando atrinkti pačius esmingiausius kolektyvinio pasirinkimo ir viešosios politikos įgyvendinimo bruožus. Tokiu atveju itin svarbiais tampa politikos veiksniai, determinantai, politikos elementų ir tipologijos struktūra, taip pat metodologiniai teoriniai principai, iš esmės ir nulemiantys kalbos politikos struktūrinių elementų kompoziciją.

Tačiau kalbos politika visų pirma yra socialinis darinys, susijęs su kitais esminiais elemen-

tais: nuomonių visuma, pažiūromis, tradicijomis, mitais, su visu kompleksu, kuris paprastai vadinamas lingvistine (ar kultūrine) aplinka. Tai taip pat padeda pripažinti, kad kalba yra svarbiausias reiškinių aiškinimo ir pačių principų perdavimo įrankis. Kadangi kalba yra bendrosios kultūros dalis, todėl jos negalima sunaikinti, pakeisti ar net perdirbti. pasirėmus vienkio ar kitokiomis politinėmis iniciatyvomis. Kalba (ar kalbos) skirtingiems žmonėms reiškia skirtingus dalykus, todėl politikos kūrimas dažnai yra neapibrėžtas ir neaiškus. Kalbos politika galbūt yra ne specifinis, akivaizdus, teisiškai pagrįstas įstatymų, taisyklių, nuostatų rinkinys, o daugiau numanoma, nerašyta objektyvioji realybė, kurios esmė - kultūros tradicija. Tik suvokus, kad kiekvienos šalies kalbos politika yra išskirtinė, turinti tik jai būdingų bruožų, galima nustatyti, kodėl konkrečios šalies kalbos politika vystosi būtent tik jai būdinga kryptimi, kodėl ją pavyksta (ar nepavyksta) įgyvendinti vadovaujantis tais principais, kuriuos ta politika skelbia, ir kaip ji veikia žmones.

Dalia Kėvalienė - Kauno miesto savivaldybės Valstybinės kalbos kontrolės tarnybos vyriausioji kalbos tvarkytoja.
El. paštas: dalia@kaunas.sav.lt

Alvydas Raipa - Kauno technologijos universiteto Viešojo administravimo katedros profesorius, socialinių mokslų daktaras.

El. paštas: alvydas.raipa@ktu.lt

Straipsnis įteiktas redakcijai 2007 m. vasario mėn.; re-
cenzuotas; parengtas spaudai 2007 m. kovo mėn.

1. Teorinės kalbos politikos nuostatos

Siekiant analizuoti kalbos politikos turinį ir ypatybes, būtina nustatyti jos vietą bendrosios valstybės politikos kontekste. Žodis „politika“ bendrąja prasme yra „valstybės reikalų tvarkymo teorija ir praktika“ [18, p. 588]. Kalbos politikos sąvoka yra daugiareikšmė. Kalbos politika visų pirma - tai, ką valdžia daro oficialiai – leisdama teisės aktus, įgyvendindama teismo sprendimus, kurdamą įvairias valdžios institucijas, kitaip tariant, nustatydamą, kokia turi būti viešoji kalbos (kalbų) vartoseną, ugdydamą kalbos mokėjimo įgūdžius, kurie būtini norint patenkinti valstybės prioritetus, nustatydamą asmenų ar jų grupių teises ir galimybes mokytis, vartoti ir puoselėti savo kalbą (kalbas). Kalbos politika apima ir pačios valdžios kalbos reglamentavimą, kurį sudaro bendravimo būdų palengvinimas, reikiamų šiems tikslams siekti veiksmų užtikrinimas, politinio dalyvavimo priežiūra, galimybės visuomenei dalyvauti sprendimų priėmimo procedūroje ir laisvai gauti dokumentus užtikrinimas [9]. Ši kalbos politikos sritis apima kalbos svarbos politiniame procese analizę, t. y. nagrinėja, kaip politikos formuotojai naudojami politikos kalba, kokią įtaką politiniam procesui turi simboliniai bei lingvistiniai politikos aspektai. Tikrovės interpretavimo būdų visumą tyrinėjanti hermeneutika apima ir tai, kokia kalba apibūdinamos ir analizuojamos politinės problemos. Politikos argumentų pagrindas yra kalba, kuri leidžia tam tikras idėjas išreikšti, o kitas slopinti arba ignoruoti. Tačiau, pasak W. Parsonso, politinio proceso analizėje šia problematika susidomėta palyginti neseniai [13, p. 170 – 173].

Amerikietis mokslininkas H. Schiffmanas, aptardamas kalbos politikos sąvoką, teigė, kad kalbos politika – tai valstybės priimami sprendimai (taisyklės, nurodymai, rekomendacijos, direktyvos, gairės) dėl kalbos (kalbų) statuso, vartosenos, vartojimo sričių ir tų kalbų vartotojų teisių [10]. Pagrindinis kalbos politikos subjektas yra valstybė – organizuota politinė bendruomenė, kuriai labai svarbu, kad visuomenei jos perteikiama informacija būtų tiksli, suprantama, neįskraipyta. Todėl valstybė privalo atsižvelgti į tai, kokia kalba ar kalbomis kalba jos valdoma visuomenė. Išskiriamos kelios kalbos politikos rūšys: užmaskuotoji, atviroji, skatinamoji, tolerantiškoji ir mišri kalbos politikos.

Užmaskuotoji kalbos politika nemini jokios kalbos jokiam teisės akte, administracinėse taisyklėse ar kt. Kalbinių teisių garantijos išplaukia iš kitų sričių politikos, konstitucinių garantijų, iš pačios vadinamosios įstatymų dvasios (numanomos,

nepareikštos, suvokiamos kaip nerašytas įstatymas, faktinės, tradicinės, įprastinės ir t. t.).

Atviroji kalbos politika aiškiai nustato tam tikrą arba visų kalbinių grupių teises vartoti savo kalbas visose srityse, kur yra realus jų poreikis. Atviroji politika griežtai taiko didžiausio politinio pakantumo principus (aiškumą, specifiškumą, teisiškumą).

Skatinamoji kalbos politika skatina tam tikros kalbos (kalbų) vartojimą konstitucinėmis, administracinėmis ir teisinėmis garantijomis; skiria ir (arba) užtikrina kalbai išteklių; apibrėžia ir nustato vartojimo sritis (mokykla, teismas, administravimas ir pan.). Skatinamoji kalbos politika gali būti ir užmaskuota: faktiškai (*de facto*) skatinti vieną (ar daugiau) kalbų, aiškiai to neskelbdama; atviroji skatinamoji politika įvardija kalbą (kalbas) ir jos teises bei teritoriją (arba ją (jas) vartojančių asmenų teises ir vartojimo teritoriją) teisės kodeksuose, konstitucijoje ir kt.

Tolerantiškoji kalbos politika leidžia vartoti tam tikrą kalbą (kalbas), neskirdama jai specialių išteklių, laiko, vietos, nenustatydamą vartojimo sričių ir t. t. Ji taip pat gali būti užmaskuota (toleruojama kalba niekur ir niekaip neminima) arba atvira (toleruoti kalba nustatoma ir įvardijama atvirai).

Mišri kalbos politika gali toleruoti mažumos kalbą (mažumų kalbas). Mokyklos gali organizuoti dvikalbį mokymą, įtraukdamos į jį ir mažumų kalbas savo pačių arba tėvų lėšomis. Kadangi šioms kalboms remti skiriama mažai viešųjų išteklių (arba neskiriama nieko), galima teigti, kad jos tik toleruojamos [10].

Kalbos politikos nuostatose gali būti taikomas lygybės ir ribojimo principas. Politika gali net mažiausios mažumos kalbą vertinti kaip visiškai lygiavertę, visada taikyti abiem ar visoms kalboms vienodas sąlygas.

Gali būti pasirinkta tokia kalbos politikos forma, kai tam tikros kalbos yra toleruojamos ar skatinamos tik ribotuose rajonuose. Teisė vartoti tam tikrą kalbą gali būti suteikiama arba ribojama atliekant tam tikras pareigas, pavyzdžiui, susijusias su religija, kariuomene, tam tikromis biurokratinėmis procedūromis, informaciniais susirinkimais. Arba teisė gali būti suteikiama tik daliai gyventojų, pavyzdžiui, suaugusiesiems, bet ne vaikams. Teisės suteikiamos vadovaujantis dviem principais – asmenų ir teritoriniu. Gerbiant asmenų teises, šalis gali leisti (ar net užtikrinti) tam tikromis situacijomis vartoti mažumos kalbą. Teisę asmuo išsaugo visoje šalyje bendraudamas su institucijomis. Vadovaujantis teritoriniu principu, teisė vartoti tam tikrą kalbą gali būti suteikta tam tikroje šalies teritorijoje [10].

Politika, grindžiama lingvistinio pliuralizmo koncepcija, stengiasi sumažinti dėl šalies etninės įvairovės galinčių kilti socialinių konfliktų galimybę, todėl tam tikrų teisių suteikia ne vienai kalbai ar etninei grupei. Istorinis ir kultūrinis šalies pagrindas lemia kalbos politikos raidos kryptis, todėl įstatymų leidėjų priimami sprendimai paprastai negali pakeisti esminių istorinių tendencijų valdomos kalbos politikos [17]. Būtinybė teisiškai reglamentuoti kalbą ar kalbas visų pirma kyla daugiakalbėje aplinkoje. Kadangi pasaulyje vienakalbių valstybių nėra, jos renkasi joms priimtina kalbos politiką: a) kalbų vartojimą, t. y. kalbų ar kalbos statusą reglamentuoja įstatymais; b) kalbos politikos įstatymais tiesiogiai nenustato, tačiau kalbų statusas reglamentuojamas kitais įstatymais [11].

Politikos analizė dažniausiai suprantama kaip tam tikrų žinių apie politikos procesą, jį lemiančius faktorius, suma. Analizuojant tam tikros srities politiką, tiriamos priežastys, sąlygos, padariniai ir viešosios politikos programų praktinė veikla [16, p. 17 – 18]. Galima išskirti sąlyginius dėsnius, į kuriuos būtina atsižvelgti formuojant, įgyvendinant ir analizuojant kalbos politiką:

1. Nėra valstybių, kuriose nebūtų kalbos politikos. Jei atrodo, kad atviros kalbos politikos nėra, vadinasi, kalbos politika yra uždara, užmaskuota, egzistuojanti *de facto*, neraišyta, įprasta, *laissez-faire* (ta, į kurią valstybė nesikiša);
2. Kalbos politika, kad ir būdama atvira, paprastai yra nepakankamai apibrėžta. Kad ir kokia tiksli būtų, ji negali visiškai apimti visų atvejų;
3. Kalbos politikos nesėkmė ar trukdžiai paprastai būna susiję su įgyvendinimu. Kalbos politikos formuotojams dažnai nepavyksta numatyti visų įgyvendinimo padarinių (išlaidų, laiko, tęstinumo, kultūrinių veiksnių ar demografinių pokyčių), todėl jie susiduria su nenumatytais rezultatais, nelaukta raida ar nekontroliuojamais veiksniais;
4. Kalbos politika visada susijusi su išlaidomis. Kainuoja įvairios politikos įgyvendinimo priemonės, specialistų rengimas, įvairūs leidiniai, kontrolė ir politikos priežiūra. Jei į tai neatsižvelgia politikos formuotojai, kalbos politikos įgyvendinimas gali tapti nevientisas ir užsitemti. Pasikeitus politikos įgyvendinimo valiai ir prioritetams, finansavimo išpareigojimai gali būti panaikinti;
5. Politikos formuotojai turi rūpintis, kad politika būtų plėtojama, reglamentuojama nor-

miniais teisės aktais, kad svarstomos problemos būtų išspręstos (jos neturi būti paliktos savieigai). Būtina numatyti politikos raidos aspektus.

Kalbos politikos formavimo modelį sudaro tam tikrų veiksmų ciklas, kuris skirstomas į aštuonis vieną po kito nuosekliai einančius etapus:

- ideologijos formavimas,
- darbotvarkės sudarymas,
- politikos rengimas,
- politikos sudarymas,
- politikos įgyvendinimas,
- politikos vertinimas,
- grįžtamasis ryšys,
- politikos baigimas (nutraukimas).

Apskritai kalbant politikos tikslas yra išspręsti problemas. Tai turėtų būti tikslingi veiksmai, kuriais siekiama išspręsti, sumažinti problemas ar neleisti joms atsirasti. Šiame kontekste problema galėtų būti apibūdinta kaip prieštaravimai tarp normų ir tam tikros situacijos poveikio. Tai, kas įvardijama kalbos politikos problema, gali būti sunkiai suderinama su etinėmis, socialinėmis, politinėmis, kultūrinėmis, kalbinėmis ir pan. normomis. Problemos identifikavimas, apibrėžimas ir prioritetų atranka yra pirmieji politikos formavimo veiksmai, kurie baigiami politikos dokumento parengimu [8].

Taigi kalbos politika yra procesas. Kaip ir kiekviena kita konkreti politinė veikla, ji yra susijusi su valdžios naudojimu, ypač įvairiausių išteklių mobilizavimu, kad būtų įgyvendinti pasirinkti tikslai esant tokioms situacijoms, kai įvairių susijusių šalių interesai potencialiai ar faktiškai nesutampa [14, p. 162]. Įvairios interesų grupės – kalbos politikos subjektai, – susiklosčius įvairioms ekonominėms, socialinėms ar kultūrinėms sąlygoms, aiškiai reiškia savo poziciją kalbos politikos formavimo ar įgyvendinimo klausimais tam, kad gintų savo socialinius ekonominius ar kitokius interesus. Tų grupių veikla gali sutapti su oficialia valstybės kalbos politika, tačiau gali ir aiškiai skirtis, prieštaraudama oficialių institucijų nuostatoms. Interesai gali būti tradiciniai arba nuolat kisti, įvairios šalys skiriasi interesų grupių įvairove ir nuolat atsirandančiais prieštaravimais. Poreikis spręsti dėl šių prieštaravimų atsirandančias problemas, nuolatos atsižvelgti į tradicinius ir neretai kintančius interesus sudaro dalį kalbos politikos uždavinių, kuriuos privalo spręsti valstybė ir įgalios kalbos politiką vykdyti institucijos.

Kalbos politikos objektas apibrėžiamas plačiąja ir konkrečiąja prasmėmis. Kalbos politikos objek-

tas plačiaja prasme yra visos tam tikroje teritorijoje vartojamos kalbos ir jų atmainos. Kalbos politikos uždaviniai apima valstybinės (oficialiosios) kalbos ar kalbų santykių su tautinių mažumų kalbomis analizę, problemas, susijusias su valstybinės ir kitų (vadinamųjų tarptautinių) kalbų vartojimo sritimis, sąveika ir pan. Kalbos politikos objektas konkrečia prasme yra sprendimai, apimantys su bendrine kalba (pavyzdine, sunorminta visos tautos raštu bei žmonių viešojo gyvenimo ir kultūros reikmėms skirta kalba) susijusias problemas.

Taigi kalbos politika yra politinės ir kalbinės pažiūros į apibrėžtoje erdveje vartojamas kalbas, kalbos atmainas ir įvairias jos formas, į visą kalbos paveldą ir būdai bei priemonės makro- ir mikrosociolingvistinei situacijai reguliuoti ir kalbos struktūrai kreipti norima linkme [15, p.185–186; 190–191].

2. Kalbų įvairovė ir kalbos politika Europos Sąjungoje

Europos kalbų įvairovė glaudžiai susijusi su tautiniu tapatumu, kuris ne tik individo, bet ir bendruomenės, tautos, valstybės istorijai darė didžiausią poveikį [17, p. 1 - 9]. Pasak U. Eco, Europos atsiradimas sietinas su jos liaudies kalbų atsiradimu, tačiau reakcija į šių kalbų protrūkį dažnai audringa. Todėl ir dabartinė Europa, išgyvenanti kalbų susiskaldymo dramą, turi nuolatos svarstyti savo, kaip daugiakalbės civilizacijos, likimo problemą [4, p. 28]. Europos vienijimosi procesas ypač išryškina per pastaruosius šimtmečius susikūrusių įvairiakalbių tautinių valstybių politinių, ekonominių, kultūrinių ir kt. santykių problemas, kurias reikėtų spręsti įvertinus tiek vienijimosi poveikį Europos kalboms, tiek tų kalbų įtaką siekiant bendrą vieningos Europos Sąjungos tikslų. Čia susiduriama su dvejomis požiūriais į kalbos vertę ir funkcijas. Pirmą, pragmatišką, vartotojišką visuomenėje, veikiamoje ne tik Europos vienijimosi, bet ir kitų globalizacijos procesų, kalbų įvairovė laikoma dažniau kliūtimi nei vertybe. Tai galima paaiškinti labai siaura, ribota kalbos samprata: kalba yra tiesiog komunikacijos priemonė. Vadovaujantis tokiu požiūriu, turėtų būti ieškoma vienos kalbos, kuri galėtų tapti visuotine komunikacijos priemone. Šis procesą skatina ir kalbos politikai, kaip ir bet kurios kitos srities politikai, taikomi ekonomijos ir veiksmingumo principai, kurie skatina kalbas vertinti pagal komunikacijos funkciją. Antra, daugybe įvairių kalbų kalbantys europiečiai kalbą vis dar laiko pagrindiniu individualios ir kolektyvinės tapatybės bruožu. Šiuolaikinės Europos tautinių valstybių piliečiai ir savo tapatybę visų pirma sieja su

gyvenamąja vieta, regionu. Europietiškos tapatybės samprata kol kas lieka daugiau teorinė sąvoka, kuri nepakeičia realios tautinės tapatybės sampratos. Taip yra todėl, kad kalba yra ne tik bendravimo, informacijos priemonė, bet ir mąstymo įrankis: „Kiekviena kalba yra tam tikras pasaulio modelis, semiotinė pasaulio sampratos sistema <...>“ [4, p. 308]. Šis požiūris į kalbą skatina Europos Sąjungoje išsaugoti kalbų įvairovę ir kartu skatinti žmones mokytis kuo daugiau kalbų. Tačiau U. Eco nuomone: „Daugiakalbė Europa – tai ne Europa, kurioje žmonės laisvai kalba visomis kitomis kalbomis, geriausiu atveju – tai žemynas, kuriame žmonės galėtų susitikti ir kalbėtis kiekvienas savo kalba ir suprasti kito kalbą. Jos klausydamasis kiekvienas, nors ir nemokėdamas laisvai ja kalbėti, gali suvokti jos „dvasią“, tą kultūrinį pasaulį, kurį žmogus išreiškia kalbėdamas tradicijos nugludinta savo protėvių kalba“ [4, p. 320].

Europos šalių kalbos politikos pobūdį lemia šalies kalbinė demografija. Kalbinė šalies sandara vadinama homogenine (arba vienaarūše), kai vieną kalbą vartoja 85 ar daugiau procentų gyventojų. Jei kalbą vartoja mažiau nei 85 procentai gyventojų, kalbinė šalies sandara vadinama heterogenine (arba nevienarūše) [1]. Tiek homogeninėse, tiek heterogeninėse Europos Sąjungos valstybėse tam tikros teisės suteikiamos kalbinėms mažumoms. Pagal suteikiamų teisių pobūdį išskiriami trys valstybių tipai:

- oficialiai vienakalbės valstybės, kuriose pripažįstama vienintelė oficialioji kalba. Šiose valstybėse pripažįstamos kalbinės mažumos ir gali būti taikomos įvairios priemonės toms kalboms išsaugoti (Portugalija, Prancūzija);
- oficialiai vienakalbės valstybės, kuriose kalbinių mažumų teisės yra reglamentuojamos. Reglamentavimas gali būti trejopas:
 - kalbinių mažumų teisių apsauga – mažumų kalboms suteikiamas ribotas statusas, jų apsaugai naudojamos tam tikros priemonės (tokios šalys yra Didžioji Britanija, Olandija);
 - kalbinės autonomijos suteikimas – mažumų kalbos turi politinę autonomiją, t. y. šalia vienos nacionalinės oficialiosios kalbos egzistuoja ir regioninės oficialiosios kalbos (tokia valstybė yra Ispanija);
 - kalbinio federalizmo principo taikymas – visos kalbinių bendruomenių kalbos turi oficialų nacionalinio lygmens statusą (tokios yra federalinės daugiakalbės Belgija, Šveicarija);

- valstybės, kuriose yra kelios oficialiosios kalbos, paplitusios ne tam tikrame regione, o visoje valstybėje (Airija, Liuksemburgas, Suomija) [7].

Iš dešimties 2004 m. gegužės 1 d. į Europos Sąjungą įstojusių valstybių tik Maltoje ir Kipre įteisintos dvi (Maltoje maltiečių ir anglų, Kipre turkų ir graikų) valstybinės kalbos. Kitos aštuonios oficialiai vienakalbės naujosios Europos Sąjungos valstybės narės saugo savo valstybių kalbines mažumas. Vienintelėje Slovėnijoje, be valstybinės slovėnų kalbos, srityse, kuriose gyvena italai ir vengrai, italų ir vengrų kalbos yra laikomos oficialiosiomis [1].

Svarbiausia institucija, daugiausiai dėmesio skirianti Europos kalbų apsaugai ir puoselėjimui, yra Europos Taryba (ET). Europos Komisija naudoja ET ekspertų nuomone, vertindama šalis, stojančias į ES. Svarbiausieji kalbų įvairovės apsaugos teisiniai instrumentai yra 1998 metais sukurta *Tautinių mažumų apsaugos konvencija* ir *Europos regioninių arba mažumų kalbų chartija*.

Šiuo metu Europos Sąjungos veikloje yra vartojama dvidešimt oficialiųjų (valstybinių) dvidešimt penkių Europos Sąjungos valstybių narių kalbų, t. y. anglų, čekų, danų, estų, graikų, ispanų, italų, latvių, lenkų, lietuvių, vokiečių, maltiečių, olandų, portugalų, prancūzų, slovakų, slovėnų, suomių, švedų bei vengrų. Europos Sąjungos kalbos politiką lemia esminis skirtumas tarp Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių organizacijų. Tarptautinės organizacijos bendrauja tik valstybių lygmenyje ir pasirenka vieną ar kelias tokio bendravimo kalbas. Pavyzdžiui, Jungtinėse Tautose oficialiosiomis laikomos šešios kalbos: anglų, arabų, ispanų, kinų, prancūzų ir rusų, Europos Taryboje – tik dvi: anglų ir prancūzų, Europos laisvosios prekybos organizacijoje (EFTA) – tik anglų. Tik šiomis kalbomis yra skelbiami oficialieji dokumentai ir vyksta posėdžiai. Tuo tarpu Europos Sąjungoje jokie Europos tautos kalbai ar kalboms nėra teikiama oficialių privilegijų, visomis oficialiosiomis kalbomis privola skelbti visus Europos Sąjungos dokumentus ir teisės aktus. Europos Sąjungos institucijų viduje vartojamos darbo kalbos (dažniausiai pasirenkamos anglų, prancūzų ir vokiečių). Institucijų veiklos reglamentai, atsižvelgus į posėdžių ar rengiamų dokumentų lygį, specifiką ar panašiai gali numatyti įvairius kalbos režimus. Pavyzdžiui, Teisingumo Teisme bylos nagrinėjamos šalių bendru susitarimu, pasirinkus vieną kalbą [6, p.166].

Europos Sąjungos institucijoms tenka bendrauti tiek su juridiniais, tiek su fiziniais valstybių narių

asmenimis. Europos Sąjungoje leidžiami įstatymo galią turintys teisės aktai, kuriuos vykdyti privalo valstybės narės. Tam, kad valstybių narių piliečiai vykdytų įstatymus, jie privalo turėti galimybę susipažinti su jais savo gimtąja kalba, suprasti jų turinį. Bet kurios šalies gyventojas turi turėti vienodas galimybes ginti savo teisėtus interesus ne tik nacionaliniu lygmeniu, bet ir kreiptis į Europos Sąjungos institucijas savo gimtąja kalba.

Pagrindiniai visų Europos Sąjungos oficialiųjų kalbų apsaugos ir lygybės principai yra vienodai įtvirtinti teisės aktuose:

- *Europos Bendrijos Steigimo Sutarties* 21 straipsnio 3 dalyje skelbiama nuostata, kad kiekvienas Sąjungos pilietis gali raštu kreiptis į Europos Sąjungos institucijas viena iš oficialiųjų, 314 straipsnyje minimų kalbų ir gauti ta kalba atsakymą [5];
- *Reglamente 1/58*, apibrėžiančiame Europos ekonominės bendrijos kalbas, įtvirtinta sąlyga, kad visi bendrojo taikymo dokumentai ir teisės aktai turi būti verčiami į visas oficialiąsias kalbas [19].

Gauti informaciją gimtąja kalba kalbėtojams, klausytojams ar skaitytojams yra labai patogiu, bet ir gana brangu. Iki Europos Sąjungos plėtros 11 oficialiųjų kalbų vartojimo visose Europos Sąjungos institucijose kaina per metus sudarė 700 mln. eurų, arba apie 2 eurus kiekvienam Europos Sąjungos piliečiui. Tekstų ir žodinio vertimo reikalams tenka maždaug trečdalis ES administracinių išlaidų. Naujojoje, kalbančioje 20 kalbų, Europos Sąjungoje tai kainuoja milijardą eurų per metus.

Vertimo žodžiu direktorato išlaikymas per metus kainavo 100 mln. eurų, o Generalinio vertimo raštu direktorato – 197 mln. eurų. Vienos dienos žodinio vertimo Komisijos susirinkime kaina buvo apie 5200 eurų. Po plėtros ši suma išaugo iki apie 5750 eurų. Po plėtros kiekvienai naujai kalbai prireikė dar 40 vertėjų žodžiu ir 110 vertėjų raštu [10]. Kadangi oficialiųjų Europos Sąjungos kalbų sąrašas pasipildė 9 naujomis kalbomis, atsirado 1350 naujų vertėjų etatų. Generalinio vertimo raštu direktorato vertimo poreikis iki 2006 metų išaugs nuo 1,3 milijonų iki 2,4 milijonų puslapių.

Kad būtų garantuotas sąnaudų efektyvumas, Vertimo žodžiu direktoratas turi apskaičiuoti, kaip pagerinti institucijų koordinaciją ir tokiu būdu sutaupti lėšų. Kai kuriais atvejais siūloma susitikimų dalyviams kalbėti savo gimtąja kalba, tačiau klausytis pranešimų užsienio kalba. Europos Komisija turi būti pasirengusi naujiems išbandymams, kurie jokių būdu nereiškia, kad Komisija atsisakys dau-

giakalbiškumo principo. Ir Komisija, ir naujosios valstybės narės įdėjo daug darbo, kad išugdėtų vertėjų, parengtų specialią žmogiškųjų išteklių strategiją, išplėstų kalbų vartoseną Europos institucijų tinklalapiuose ir, žinoma, išverstų ir patikrintų visus Europos Sąjungos teisės aktus (*acquis*), kurie sudaro apie 97 tūkstančius puslapių.

Generalinio vertimo raštu direktoratas ir Vertimo žodžiu direktoratas naudoja galimybes, kurias siūlo naujos technologijos, pavyzdžiui, papildomai kuria daugiakalbius aiškinamuosius terminų žodynus. Po Europos Sąjungos plėtos galimų kalbų kombinacijų skaičius nuo 110 išaugo iki 420. Versiti, pavyzdžiui, iš portugalų kalbos į suomių arba į vengrų iš prancūzų, anglų, vokiečių ar kitos kalbos gali toli gražu nedaug vertėjų. Todėl sukurtas Europos žodynas „Eurovoc“ – sisteminis žodžių ir žodžių junginių sąrašas. Jo paskirtis – tiksliai atspindėti dokumentų sistemoje esančių dokumentų ir joje ieškomų sąvokų turinį. Tai daugiakalbis žodynas, iš pradžių specialiai sudarytas Europos Bendrijos institucijų dokumentų informacijai apdoroti. Jis skirtas Europos institucijų bibliotekoms, dokumentų tarnyboms ir dokumentų duomenų bazėms bei jų paslaugų vartotojams.

Žodynas apima visas Europos Bendrijų veiklos sritis: politiką, tarptautinius santykius, teisę, ekonomiką, prekybą, finansus, socialinius klausimus, švietimą ir komunikacijas, mokslą, verslą ir konkurenciją, užimtumą ir darbo sąlygas, transportą, aplinką, žemės ūkį, miškininkystę ir žuvininkystę, žemės ūkio ir maisto produktų gamybą, technologiją ir tyrimus, energetiką, pramonę, geografiją, tarptautines organizacijas [3].

Europos Sąjungos valstybinių kalbų politika nėra aptarta jokiam ES teisės akte, t. y. ji nėra reguliuojama. Tačiau netiesiogiai tam tikri su kalba susiję dalykai aptariami kitas sritis reglamentuojančiuose teisės aktuose. *EB Steigimo Sutarties* 149 straipsnio 1 ir 2 dalyse teigiama, kad Bendrija prie geros kokybės švietimo plėtojimo prisideda skatinama valstybių narių bendradarbiavimą ir prireikus paremdama bei papildydama jų veiksmus, kartu visiškai pripažindama valstybių narių atsakomybę už mokymo turinį ir švietimo sistemų organizavimą ir gerbdama jų kultūrų bei kalbų įvairovę. Bendrija savo veiksmis siekia plėtoti europinę pakraipą švietimo srityje, ypač mokant valstybių narių kalbų ir jas populiarinant [15].

Su kalba labai susijusios Sąjungos teisės nuostatos, kuriose aptariami *vartotojų informavimo* dalykai. Ypač griežtos tos nuostatos dėl informavimo apie potencialiai pavojingus produktus. Šios nuostatos yra išdėstytos 1993 m. lapkričio 10 d.

Komisijos pranešime Europos Tarybai ir Europos Parlamentui (COM(93)456). Jos apima ženklinių, vartojimo taisykles, montavimo taisykles, atsargumo priemones dirbant arba vartojant, vartotojo išpėjimą apie pavojų [2]. Komisijos nuomone, vartotojų teisių problemos turi būti sprendžiamos atsižvelgiant į valstybių narių kompetenciją nustatyti nacionalines taisykles šioje srityje, Sutarties dėl Europos Sąjungos nuostatas ir Europos Teisingumo Teismo praktiką; teisėtą vartotojo teisę gauti kuo išsamesnę informaciją apie jam siūlomas prekes ir paslaugas. Teisingumo Teismo išaiškinimai dėl kai kurių Europos teisės normų taikymo yra privalomi valstybių narių kalbos politikoje. Teisingumo Teismas remia daugiakalbės informacijos vartojimą, tačiau mano, kad nacionalinė valstybių narių teisė turi leisti vartoti užsienio kalbos žodžius etiketėse, jeigu jie geriau informuoja vartotojus arba jeigu terminas egzistuoja tik kilmės kalboje. Valstybės narės ir ekonomikos operatoriai (valdytojai) privalo rūpintis teikti tokią informaciją, kuri būtų suprantama vartotojui kalbos atžvilgiu. Pavyzdžiui, techninių vartojimo prekių vadovai turėtų būti parašyti oficialiąja šalies kalba arba kita kalba, kuri raštu prieinama prekių pardavimo regione. Ši nuostata taikoma ir prekėms iš trečiųjų šalių. Šios nuostatos susijusios su „Peeters“ byla dėl maisto produktų prekybos ir byla C-33/97/2 dėl prekių ženklinimo, Fritso Bolkesteino atsakymu Komisijos vardu į Bruno Gollnisch MEP 2003 m. sausio 20 d. rašytinį paklausimą P-3785/02, Komisijos pranešimu Europos Tarybai ir Europos Parlamentui – 2005-ųjų metine politikos strategija [COM(2004) 0133]; Tarybos 1998 m. gruodžio 17 d. Rezoliucija dėl naudojimosi techninėmis vartojimo prekėmis taisyklių [OJ, C 411, 31-12-1998].

Siekdama užtikrinti *laisvą asmenų judėjimą* ir apsigyvenimą visoje savo teritorijoje, ES remia nemažai kalbų mokymosi programų ir mėgina šalinti sunkumus, kurių gali iškilti asmenims apsigyvenus kitoje valstybėje (pvz., planuoja darbuotojų migrantų vaikų mokymą tiek jų gimtąja, tiek jų apsigyvenimo valstybės kalbomis). Teisingumo Teismo išaiškinimu darbuotojui iš kitos ES valstybės gali būti taikomi kalbos reikalavimai, kurie siejami su nacionaliniuose įstatymuose įtvirtinta politika išlaikyti bei remti kalbos, kuri yra viena iš priemonių išreikšti nacionalinį tapatumą ir kultūrą, vartojimą. Čia keliama sąlyga, kad tokie reikalavimai yra nediskriminaciniai ir proporcingi juos sąlygojantiems tikslams. Valstybės narės kalbinės teisės, taikomos gyventojams, turi būti atitinkamai išplėtos ir kitų valstybių narių gyventojų atžvilgiu. Ši nuostata nereikalauja, kad valstybės narės pačios

įgyvendintų kalbinių teisių režimą, – negalima tik atvykėlių diskriminacija, jeigu tokios teisės valstybėje jau yra taikomos. Steigimosi ir paslaugų teikimo teisei galioja toks pat bendrasis principas: valstybės narės gali taikyti kalbos mokėjimo reikalavimus tam tikroms profesijoms ir veiklai, bet tokie reikalavimai turi būti vienodai taikomi tiek tos valstybės, tiek kitų ES valstybių gyventojams ir turi būti paremti proporcingumo principu – valstybės narės taikomos priemonės turi būti proporcingos tikslams, kurių siekiama kalbos politika. Šios nuostatos susijusios su Teisingumo Teismo bylos 379/87 – Anita Groener prieš Airijos švietimo ministrą ir Dublino profesinio mokymo komitetą – sprendimu, byla 137/84 – Viešųjų reikalų ministras prieš Mutschą, byla C-424/97.

Svarbią vietą Europos Sąjungos teisyne užima **vienodo žmonių traktavimo** rasės ir etninės kilmės pagrindu principas. Tačiau skirtingas traktavimas dėl tautybės ar kalbos ES dokumentuose neminimas. ES politika mažumų kalbų atžvilgiu yra „neoficiali“. Tarp *Europos Sąjungos Steigimo Sutarties* 13¹ str. minimų diskriminacijos rūšių – dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, amžiaus arba seksualinės orientacijos – neminima diskriminacija dėl kalbos (Sutarties nuostatos šiuo požiūriu neatitinka *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos*). Tai rodo, kad Europos Sąjungos valstybių narių kalbos politika labai skiriasi, o Europos Sąjungos teisyne aiškios pozicijos dėl kalbinių teisių ir santykių reguliavimo nėra [12].

Išvados

1. Kalbos politikos teoretikai išskiria kalbos politikos formavimo ir įgyvendinimo valstybės priimamus sprendimus, besiremiančius konkuruojančiais viešosios politikos kūrimo modeliais. Organizuotos politinės bendruomenės (t.y. valstybės) priimami sprendimai įvardijami kaip taisyklės, standartai, reglamentai, rekomendacijos, nurodymai, direktyvos, priimami dėl kalbos vartojimo sričių, vartotojų teisių ir pareigų.

2. Išskiriamos kalbos politikos rūšys bendrąja prasme apibūdina tai, ką valdžia daro oficialiai leisdamas teisės aktus, kurdamas įvairias struktūras, lavindama politiką formuojantį ir įgyvendinantį personalą, ugdydama kalbos mokėjimo įgūdžius, kurie yra būtini norint patenkinti valstybės prioritetus. Itin svarbus yra pačios valdžios kalbos reglamentavimas. Ši kalbos politikos sritis apima kalbos svarbos politiniame procese analizę, t.y. parodo politinių argumentų, diskusijų kokybinį lygmenį,

kartu pripažįstant hermeneutinės paradigmos svarbą socialiniuose procesuose.

3. Valstybinės kalbos politika kaip procesas susijęs su valdžios struktūrų veiklos efektyvumo, visų rūšių išteklių panaudojimo racionalumo, bendromis socialinėmis ir kultūrinėmis problemomis, kurias sukuria, veikia įvairios interesų grupės, kaip kalbos politikos subjektai. Interesų grupių veikla gali sutapti arba prieštarauti valstybinės kalbos politikos nuostatomis, nes interesų grupių įvairovė apibūdina ir kitą giluminį viešosios politikos bruožą – alternatyvių galimybių egzistavimą, suvokiant alternatyvias galimybes kaip nuolat besikeičiančią besivystančią dimensiją.

Literatūra

1. Branchadell, A. *The New Member States of the European Union: Linguistic Demography and Language Policies*. http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm04/primavera-estiu/a_branchadell1_3.htm [2004-11-10].
2. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Concerning Language Use in the Information of Consumers in the Community. COM (93) 456 final, 10 November 1993 <http://aei.pitt.edu/5438/> [2006-03-19].
3. Dėl plėtros Europos Sąjunga išleis vertėjams milijardą eurų. <http://www.euroverslas.lt/?1737744973>. [2004-11-10].
4. Eco U. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vilnius, 2001.
5. Europos Bendrijos steigimo sutartis. Kn. *Europos Sąjunga. Steigimo dokumentai ir Sutartis dėl Konstitucijos Europai*. Vilnius: Eugrimas, 2005, 45 - 198.
6. Vitkus G. (Sudaryt.). *Europos Sąjungos enciklopedinis žinynas*. Vilnius, 2002.
7. Klimaitė R. Kalbų įvairovė Europos integracijos procese. *Filosofija, sociologija*, Nr. 2, 12 – 16.
8. Kroon S. *Language Policy and Planning for New Immigrant Children in Estonia*. <http://www.tpu.ee/> [2005-05-06].
9. *Language Policy*. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/JWCRAWFORD/langpol.htm>. [2004-12-04].
10. *Language Policy: Introductory Remarks*. <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/540/polintro/polintro.html>. [2004-12-04].
11. *Lietuvių kalba ir Lietuvos kultūra ateities Europoje: raidos perspektyvos* <http://www.vlkk.lt/naujienos/naujiena.495.html> [2005-12-04].
12. Naujos redakcijos Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo koncepcija. <http://www.vlkk.lt/i/news/179.doc> [2006-03-19].
13. Parsons W. *Viešojo politika*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
14. Pollitt Ch., Bouckaert G. *Viešojo valdymo reforma*. Vilnius: Algarvė, 2003.
15. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius, 2005.

16. Raipa A. Viešoji politika ir analizė. Viešojo administravimo politinis kontekstas. Kn. A. Raipa (Ats. red.). *Viešasis administravimas*. Kaunas: Technologija, 2001, 17 - 41.
17. Schiffman H. *Language Policy and Linguistic Culture* <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/public/> [2005 m. gruodžio 4 d.].
18. Bendorienė A., Bogušienė V., Dagytė E. ir kt. (Sudarytojai). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2001.

Dalia Kėvalienė ir Alvydas Raipa

Essentials Features and Tendencies of the State Language Policy

Summary

The Lithuanian language is the state language of the Republic of Lithuania, the status of which was consolidated by the citizens of the Republic in the Constitution enacted through the Referendum of October 25, 1992. The Lithuanian language is the only state language of the Republic of Lithuania. The aim of the article is to analyze the policy of the Lithuanian language as well as to evaluate its administrative results. The following basic research methods were applied: analysis of scientific sources, juridical documents, consideration of needs of the society. It is shown that principles of interaction among various instructions for language policy implementation require coherent regulation and provision of some national laws and the European Union legal acts.

DOI: 10.5755/j01.ppa.0.19.27021